

TEVEKKÜL

(التوكل)

Allah'a güvenip dayanma anlamında terim.

Sözlükte "Allah'a güvenmek" anlamındaki **vekl** kökünden türeyen **tevekkül** "birinin işini üstüne alma, birine güvence verme; birine işini havale etme, ona güvenme" mânasına gelir. Birine güvenip dayanan kimseye **mütevekkil**, güvenilirine **vekil** denir. Kaynaklarda çoğunlukla vekil kelimesi kefile eş anlamlı gösterilmişse de Râgıb el-İsfahânî'ye göre vekil kefileden daha geneldir; her vekil kefiledir, fakat her kefile vekil değildir. Tevekkül dinî ve tasavvufî bir terim olarak "bir kimsenin kendini Allah'a teslim etmesi, rızıkında ve işlerinde Allah'ı kefil bilip sadece O'na güvenmesi" şeklinde tanımlanmaktadır (*el-Müfredât*, "vkl" md.; *Lisânü'l-Arab*, "vkl" md.; *Tacü'l-Arûs*, "vkl" md.; *Gazzâlî*, IV, 259). İbn Teymiyye tevekkülün "kalbin yalnız Allah'a güvenmesi" anlamına geldiğini belirterek bunun sebeplere başvurma ve mal biriktirmeye aykırı olmadığını söyler (*et-Tuhfetü'l-İrâkıyye*, s. 185). Tasavvuf kaynaklarında tevekkül hakkında değişik tanımlar yapılmıştır (Kelâbâzî, s. 101-102; Kuşeyrî, I, 467-478; İbn Kayyim el-Cevziyye, II, 119-122). Teslim (birine boyun eğme, hükmüne rıza gösterme) ve **tefviz** de (iş birinin tasarrufuna bırakma) **tevekküle** yakın mânada kullanılmakla birlikte bazı âlimler tefvizin tevekkülden daha geniş kapsamlı olduğunu belirtir (İbn Kayyim el-Cevziyye, II, 143-144).

Kur'an-ı Kerim'de tevekkül kavramı kırk âyette değişik fiil kalıplarında, dört âyette mütevekkil şeklinde yer almakta, vekil kelimesi çoğu Allah'ın sıfatı şeklinde yirmi dört yerde geçmektedir. Bazı âyetlerde peygamberlerin inkârcılara kefil olmadığı, onların yaptıklarından sorumlu tutulmayacağı, dört âyette de inkârcıların âhrette kendilerini savunacak bir vekillerinin bulunmayacağı belirtilmiştir. Bir âyette Allah tarafından inkârcı Kureys kabilesinin yerine inkâra sapmayan başka bir top-

luluğun getirilmesi, diğer bir âyette ölüm meleğine can alma görevinin verilmesi "tevekkil" kavramıyla ifade edilmiştir (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "vkl" md.). Bu âyetlerde insanların neticede Allah'a sığınacağı bildirilmekte, hükmün yalnız O'na varacağı (Yûsuf 12/67), Allah'ın bir topluluğu helâk etmek istemesi durumunda onlara hiç kimsenin yardım edemeyeceği (Âl-i İmrân 3/160), inanarak Allah'a sığınanlar üzerinde şeytanın etkisinin bulunmadığı (en-Nahl 16/99), Allah'a sığınanlar için başka bir sığınağa ihtiyaç kalmayacağı (et-Talâk 65/3), çünkü Allah'tan başka bir tanrı olmadığı (et-Tevbe 9/129; et-Tegâbün 64/13) ifade edilmektedir. Bu arada bazı peygamberlerin inançlarındaki kararlılıkları ve tevekkülleri örnek gösterilmektedir (meselâ bk. Yûnus 10/71; Hûd 11/56, 88; Yûsuf 12/67). Bir âyette (Âl-i İmrân 3/159) Resûl-i Ekrem'e kamu işlerinde çevresindekilerle istişare etmesi öğütlenmiş ve ardından, "Kararın kesinleşince artık Allah'a tevekkül et, Allah kendisine tevekkül edenleri sever" buyurulmuştur. Talâk sûresinin başlarında Allah'a tevekkül eden kimseye O'nun kâfi geleceği ve Allah'ın mutlaka emrini yerine getireceği bildirilmiş, bu açıklamalar tevekkül düşüncesinin meydana gelmesinde belirleyici olmuştur. Taberî'nin kaydettiğine göre Abdullah b. Mes'ûd tevekkülle ilgili bu âyet için, "İşi Allah'a havale etme hususunda Kur'an'ın en önemli âyeti" demiştir (*Câmi'u'l-bejân*, XII, 132).

Tevekkül ve aynı kökten türeyen çeşitli kelimeler hadislerde de geçmektedir. Tirmizî ("Zühd", 33) ve İbn Mâce'nin ("Zühd", 14) *es-Sünen*'lerinde tevekkül konusuna iki bab ayrılmıştır. Hz. Peygamber'in, "Devemi bağladıktan sonra mı tevekkül edeyim yoksa bağlamadan mı?" diye soran bir sahâbiye, "Önce bağla, sonra tevekkül et" yolundaki cevabı (Tirmizî, "Kıyâme", 60) ilgili kaynaklarda tevekkülden önce tedbir almanın gerekliliğine delil sayılmıştır. Hadislerde bildirildiğine göre Allah, aç karnına sabahlayıp akşama tok ulaşan kuşları doyurduğu gibi kendisine tam bir teslimiyetle tevekkül edenlere de rızıklarını verecektir (*Müsned*, I, 30, 52; İbn Mâce,

"Zühd", 14; Tirmizî, "Zühd", 14). Bir iş için evinden çıkan kimse, "Bismillâh, Allah'a inandım, O'na dayandım, O'na tevekkül ettim; güç kuvvet yalnız O'nundur" derse Allah onu en hayırlı şekilde rızıklandıracağı ve kötülüklerden koruyacaktır (*Müsned*, I, 66; benzer ifadeler için bk. Ebû Dâvûd, "Edeb", 103; İbn Mâce, "Du'â", 18). Resûlullah'ın teheccüd namazı sırasında yaptığı uzunca bir duada şu ifadeler yer alır: "Allahım! Sana teslim oldum, sana inandım, sana tevekkül ettim, sana yöneldim" (Buhârî, "Teheccüd", I; Müslim, "Müsfîrîn", 199; Ebû Dâvûd, "Şalât", 119). Diğer bir hadiste Allah'a tevekkül edip üfürükçülük, uğur-uğursuzluk, dağlama şeklindeki Câhiliye kalıntısı uygulamalardan uzak duranların sorgusuz cennete gireceği müjdesi verilmiştir (Buhârî, "Tıb", 17, 42; Müslim, "İmân", 273). Kelâbâzî bu hadisi "Allah'a duyulan güven, tevekkül ve hoşnutluktan dolayı sebepleri terketmek" diye açıklamıştır. Ancak Kelâbâzî kişinin tevekkülünü zedelediği, dinine zarar vermediği sürece zenaat, ticaret, ziraat gibi işlerle uğraşmayı sûflerin mubah gördüğünü belirtir (*et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, s. 24, 85). Hz. Peygamber'in güçlü müminin zayıf müminden daha değerli ve Allah'ın sevgisine daha lâyık olduğunu ifade ederek kişinin tam bir azimle faydalı olanı elde etmeye çalışmasını, güç bir durumla karşılaşılması halinde Allah'ın takdirine rıza göstermesini öğütlemesi ve yakınmanın şeytanın etkisine kapı açacağı uyarısında bulunması (İbn Mâce, "Zühd", 14) tedbir ve çalışmayla tevekkül ve takdiri birlikte gözetmek gerektiğini ortaya koymaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde tevekkül, müminlere ait temel bir sıfat şeklinde ele alınıp mütevekkillerden övgüyle söz edildiğinden İslâm'ın ana ilkeleri arasında kabul edilmiş, bazı sûflerin tevekkül anlayışını şiddetle eleştiren İbnü'l-Cevzî, Taqiyyüddin İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye gibi Selef âlimleri de bu düşüncüyü benimsemiştir. Ebû Hanîfe *el-Fıkhü'l-ekber*'inde müminlerin iman ve tevhidde eşit, amellerde ise derece derece

olduğunu belirttiikten sonra imanın muhtevasını teşkil eden mârifetullah ve Allah sevgisi gibi unsurlar yanında müminlerin tevekkül yönünden de birbirine eşit sayıldıklarını, bunun ötesinde ise derece farklılıklarının olacağını belirtirken tevekkülün inanç boyutuna dikkat çeker (*İmâm-ı Azam'ın Beş Eseri*, s. 75). Allah'a inananların O'na tevekkül etmesi gerektiğine dair âyetler tevekkülün imanla alakasını, müminlerin Allah'a tevekkül ederek inkârcılardan gelen baskılara karşı direnmesini isteyen, bu hususta peygamberlerden örnekler veren âyetler de kavramın amelle ilişkisini göstermektedir. *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*'in otuz beşinci bölümünün tevhid ve tevekkül konularına ayıran Gazzâlî'ye göre tevekkül derin bir bilgi ve zorlu bir amel işidir. Tevekkülün aslı imandır; tevekkül var olan her şeyin gerçek yapıcısı ve yaratıcısının Allah olduğu inancına dayanır (*İhyâ', IV, 243, 245, 247*). Şehâbeddin es-Sühreverdi de on makamdan biri olarak ele aldığı tevekkülün derecesinin Allah hakkındaki bilginin derecesine göre değiştiğini söyler; bu bilgi ne kadar tamsa tevekkül de o ölçüde güçlü olur ('*Avârifü'l-ma'ârif*, s. 238).

Kişinin, kendini her durumda Allah'ın irade ve takdirine teslim ederek O'ndan gelene rıza göstermesi tevekkülün özünü meydana getirir. Hasan-ı Basrî, "Tevekkül rızadan ibarettir" der (Ebû Tâlib el-Mekkî, II, 8). Allah'ın takdirine rıza ve teslimiyeti tamamen pasif bir hayat anlayışı, her türlü tedbirin terkedilmesi şeklinde anlayan mutasavvıflar olmuşsa da çoğunluk amelî planda sebeplere başvurmayı tevekküle aykırı görmemiştir. Tevekkülün "gassâl önünde meyyit" benzetmesiyle açıklanması tasavvuf literatüründe geniş kabul görmüş, Gazzâlî de bunu tevekkülün en yüksek derecesi diye nitelemiştir (*İhyâ', IV, 261*). Ancak Gazzâlî, söz konusu ifadeyi tasavvuf literatüründeki yaygın anlayıştan farklı şekilde yorumlamış ve bunu hiçbir durumda Allah'ın kudret, irade, ilim gibi sıfatlarının etkisi dışına çıkılamayacağı yönünde bir şuur hali olarak açıklamıştır. Bu şuurla çalışmak ve tedbir almak tevekküle aykırı değildir. Tevekkülün iş görmeyi ve tedbir almayı terketme biçiminde yorumlanması cahillerin kuruntusudur ve dinen haram sayılmıştır. Bu yanlış telakki sünnetullahı bilmemekten kaynaklanır (*a.g.e.*, IV, 262, 265). Diğer bazı âlimler de naklî deliller yanında kulun iradesini tamamıyla ortadan kaldırma sonucunu doğuracağı, sorumsuzluğa ve kar-

maşaya yol açacağı, insanları din ve dünya işlerinde tembelleğe sevkedeceği gibi akli delillere dayanarak gassâl önünde meyyit benzetmesini çalışmayı ve tedbiri büsbütün elden bırakma diye yorumlamayı reddetmişlerdir. İbn Teymiyye böyle bir anlayışın iş ve çalışma düzenini bozacağını, doğru-yanlış, iyi-kötü gibi kavramları yok edeceğini ve bilgiyi faydasız hale getireceğini söyler (*et-Tuḥfetü'l-İrâkıyye*, s. 191-192). Tevekkül, yerine getirilmesi emredilen sebeplere başvurmayı gereksiz kılmaz; bu durumda, Allah'ın emrettiği şeyleri yapmadan kendisi hakkında mutluluk veya mutsuzluk olarak takdir edilen şeye rıza gösterme şeklindeki bir anlayışa götürür. Yemeden içmeden Allah'ın kendisini doyuracağını söyleyen kimse ahmak, sebepleri terkeden kimse âcizdir (*et-Tevekkül*, s. 13-14, 16-17). İbnü'l-Cevzî, tevekkülün kulun kendi gücünü aşan hususlarda işin sonunu Allah'a havale etmesi olduğunu söyler. Nitekim Sehl et-Tüsterî tevekkülün eleştirenin imanı, çalışmayı eleştirenin sünneti eleştirmiş olacağını söyler (*Telbisü İblis*, s. 341-344). İbn Kayyim el-Cevziyye'ye göre İslâm âlimleri tevekkülün sebeplere başvurmaya aykırı olmadığı noktasında görüş birliği içindedir. İbn Kayyim, Sehl et-Tüsterî'nin, "Tevekkül Peygamber'in hali, kesb de sünnetidir; onun halini yaşamak isteyen sünnetini terketmez" şeklindeki sözünü de (Kuşeyrî, I, 471) nakleder (*Medâricü's-sâlikin*, II, 121).

İslâm âlimlerinin tevekkülle iman ve tevhid arasındaki ilişkisi dikkat çekmeleri önemlidir. Çünkü tevekkül, her şeyden önce kulun Allah'a olan derin inanç ve güveninin bir ifadesidir. Doğru anlamıyla Allah'a tevekkül eden kul, bir işi başarmak için sahip olduğu imkân ve fırsatları Allah'ın bahşettiğine ve bunların kullanılması için yaratıldığına inanır; bu açıdan bakıldığında sebepleri ihmal etmenin onların mânasız yere yaratıldığı fikrini doğuracağını düşünür. Ayrıca insanın amelî hayatıyla ilgili pek çok âyet ve hadis bulunmakta olup tevekkülü bunların meydana getirdiği sistem bütünlüğünden kopararak sebeplere karşı ilgisizlik yönünde yorumlamak, bu temel kaynaklardaki amelî hayata dair buyrukların ve açıklamaların anlamsız olduğu sonucuna götürür. Şu halde tevekkülü, Allah'ın varlık ve olaylar dünyasında sebep-sonuç ilişkisi şeklinde kurduğu genel düzenle Kur'an'da ortaya koyduğu emirler sistemi çerçevesinde düşünmek gerekir. Tevekkül, bütün sebeplerin ve tedbirlerin üzerinde nihai belirle-

yici irade ve gücün Allah'a ait olduğu yönündeki şuur ve inancın zorunlu bir sonucudur. Bu şuur ve inanç sayesinde kul, gerekli sebeplere ve tedbirlere başvurmasına rağmen sonucun umduğu şekilde çıkmaması halinde ilâhî takdirin öyle tecelli ettiğini bilerek kendisini veya sebepleri suçlamaktan kaçınır; iyimser ruh halini korumayı, moral çöküntüsünden kurtulmayı başarır. Kur'an-ı Kerim'de, oğlu Yûsuf'un kaybolmasından dolayı derin bir üzüntü hali yaşayan Hz. Ya'küb'un buna rağmen Allah'a tevekkülünü dile getirerek yüksek bir metanetle ümidini koruduğu anlatılır (Yûsuf 12/18, 67, 83, 86-87). Tecrübeler de inançlı ve mütevekkil insanların başarısızlıklar karşısında daha metanetli ve ümitli davrandığını göstermekte, bu tesbit psikoloji ve pedagojide büyük önem taşımaktadır.

İbn Ebü'd-Dünyâ *et-Tevekkül 'alellâh* adlı eserinde tevekküle dair bazı âyetlerle hadis ve haberleri derlemiştir (nşr. Câsim Süleyman ed-Devserî, Beyrut 1987; Türkçe'si: Hüseyin Kaya, *Hadislerde Tevekkül*, İstanbul 2007). İbn Teymiyye'nin tevekküle dair fetvalarından oluşan bir derleme Ebü'l-Mecd Harek tarafından *et-Tevekkül 'alellâh ve'l-aḥz bi'l-esbâb* başlığıyla yayımlanmıştır (bk. bibl.). Yûsuf el-Kardâvî *eṭ-Ṭarîḫ ilallâh: et-Tevekkül* (Kahire 1995), Mirza Tokpınar, *Hangi Doğru Tevekkül: Hadisler Işığında Yeni Bir Tanım* (Ankara 2009) adlı birer kitap; Hasan Karahasanoğlu, *Kur'an'da Tevekkül Kavramı* (1998, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), Rabiye Solmaz, *Din Eğitimi Açısından Kur'an ve Sünnette Tevekkül Kavramı* (2006, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) isimli birer yüksek lisans tezi hazırlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Wensinck, *el-Mu'cem*, "vkl" md.; *Müşned*, I, 30, 52, 66; *İmâm-ı Azam'ın Beş Eseri* (nşr. M. Zâhid Kevserî, trc. Mustafa Öz), İstanbul 1992, s. 75; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, Beyrut 1412/1992, III, 497; XII, 132; Kelâbâzî, *et-Ta'arrufi-mezhebi ehli't-tasavvuf*, Beyrut 1407/1986, s. 24, 85, 101-102; Ebû Tâlib el-Mekkî, *Ḳütü'l-kuḫûb*, Kahire 1310, II, 2-38; Kuşeyrî, *er-Risâle*, I, 464-487; Gazzâlî, *İhyâ'*, IV, 243-247, 259-293; Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Telbisü İblis*, Beyrut 1414/1994, s. 340-352; Şehâbeddin es-Sühreverdi, '*Avârifü'l-ma'ârif* (Gazzâlî, *İhyâ'*, IV içinde), s. 238; Takyüddin İbn Teymiyye, *et-Tevekkül 'alellâh ve'l-aḥz bi'l-esbâb* (nşr. Ebü'l-Mecd Harek), Kahire 1413/1992; a.mlf., *et-Tuḥfetü'l-İrâkıyye fi'l-a'mâli'l-kalbiyye* (nşr. Yahyâ b. Muhammed el-Hüneydî), Riyad 1421/2000, s. 185-194; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikin*, Kahire 1403/1983, II, 116-148; L. Lewisohn, "Tawakkul", *EP* (İng.), X, 403-405.

